

ներու, կ'անցնին սերունդներ, կը ջնջուին ցեղեր, սակայն պատմութիւնը եթէ արձանագրուած է, անջնջելի կը մնայ և անցեալը կը վերադառնայ ու կը յիշուի և կ'անմահանայ: Եթէ մեր տարագրեալ հայութեան մէջ Գալուստեանի հետեւողներ գտնուին, հայկական բնաջնջումը այնքան ողբալի չի դառնար, զի մասամբ մը դարման տարուած կ'ըլլայ աննկարագրելի մեր մեծ աղէտին, և փրկուած կ'ըլլան մեր բնաշխարհի գաւառներու մտաւորական գանձերը՝ գաւառաբարբառը, ազգագրական հնութիւնները, պատմական սովորութիւնները, ծիսական արարողութիւնները, աշուղային բանաստեղծութիւնները, պապենական վիպասանութիւնները, և այլն:

Գալուստեան փափաք կը յայտնէ որ ուրիշ քաղաքներու մեր գաւառացիները իր օրինակին հետեւելով նման հատորներ հրատարակեն. և կ'ըսէ թէ «երկիս ծրագրով ու ծաւալով հրատարակութիւն մը ցարդ չէ եղած հայրենի միակ քաղաքի մը շուրջ»: Ինչ որ կը թուի յարգելի հեղինակը գուցէ մոռացած է յիշելու նմանօրինակ շատ հետաքրքրական հատոր մը «Բարո»ն զոր աշխատասիրած է Յարութիւն Քահանայ Սարգիսեան (Քահրիէ Տպ. Սահակ — Մեսրոպ 1932): Այդ աշխատութեան խօսքն ըրած է արդէն (էջ 355):

«Մարաշ»ի այս հատորին մէջ ամփոփուած են անամփոփելի տեղեկութիւններ, նախ աշխարհագրական, տեղագրական և պատմագրական տեղեկութիւնները ընդհանուր կիլիկիոյ վրայ, և անոր նահանգներուն՝ Ատանայի, Հալէպի, Մարաշի, Ձէյթունի վրայ. այս մասը սահմանափակ է, մինչդեռ լայնօրէն կը խօսի Մարաշի վրայ, կ'արձանագրէ ասոր պատմութիւնը, նախ անոր հինգ գաւառներուն բնակչութեան, բերքերուն, գիւղերուն վրայ կը խօսի, յատուկ կերպով Մարաշ քաղաքի մանրամասն պատմութիւնը կ'արձանագրէ, անոր պատմական շրջանները հնախօսական տեսակէտով կ'ուսումնասիրէ, չի մոռնար հոն իշխող քաղաքական ու եկեղեցական պետերու կենսագրական

ներուն էջեր յատկացնելու: Մարաշը կ'ուսումնասիրէ տնտեսագիտական տեսակէտով: Ազգագրական պատմութիւնը շատ խնամքով կ'ուրուագրէ, նկատի կ'առնէ Մարաշի ընտանեկան կենցաղը, տունն ու խոհանոցը, հագուստ—կապուստը, ծննդաբերութիւնը, եկեղեցական ծէսերու վերաբերեալ հայկական սովորութիւնները՝ մըկըրտութեան, սանիկի խնամքին, աղջկան խօսքկապի, հարսնիքի, հիւանդութեան, թաղումի և այլ նկարագրութիւնները ու շագրաւ են՝ ազգագրական տեսակէտով: Կը նկարագրէ մարաշցիներուն ընկերական կենցաղը՝ տօնական ու սովորական օրերուն՝ զբօսանքներն ու զբօսավայրերը:

Գալուստեան յատուկ ուշադրութեան առած է Մարաշի գաւառաբարբառները, անոնց թիւը, տեսակները, կիլիկեան գաւառաբարբառը, Սուէտիոյ շրջանին բարբառը. և թէ ինչո՞ւ Մարաշ թրքախօս եղած է. կը բաղդատէ Ձէյթունի և Հաճընի բարբառները. կու տայ քերականական և բառագիտական տեղեկութիւններ. կը դնէ նմոյշներ Մարաշի անգիր բարբառէն, Տաղեր, Ոտանաւորներ, Առածներ, Ոճեր, Աստիւթիւններ, Անէճքներ, Օրհնէքներ, Սնապաշտութիւններ, Վէպիկներ, Խօսակցութիւններ և Բառարան:

Կը խօսի մարաշցի հայ աշուղներու, բանաստեղծներու, գրողներու վրայ. կըրթարաններու և կըթական կեանքի պատմութիւնը կ'արձանագրէ: Նկատի կ'առնէ Մարաշի Հայ Եկեղեցական պատմութիւնը, կաթողիկոսներու, առաջնորդներու, քարոզիչներու, պատուելիներու՝ եկեղեցական, ընկերական, և առանձնական կենսագրական դրուագները. մօտաւորապէս այս նիւթին նուիրած է 200 էջ: Կը խօսի յեղափոխական կուսակցութեանց վրայ և կ'ընէ պատմութիւնը Մարաշի առաջին և վերջին աղէտներու տարագրեալ Մարաշցիներուն:

Կիլիկեան գաւառաբարբառի բաժինը բանասիրական պրպտութիւնով ճոխացած է, հոն քննական դրութեամբ ուսումնասիրուած է լեզուաբանական գաւառի ժա

ռանգութիւն՝ հին բարբառ մը. այս մասը ալ աւելի ճոխացած պիտի ըլլար՝ եթէ Պ. Գալուստեան իր ձեռքին տակ ունեցած ըլլար՝ փրօֆ. Յովսէփ Քարստի «Historische Grammatik des Kilikisch-Armenischen» երկասիրութիւնը:

Գալուստեանի այս երկասիրութիւնը բովանդակութեամբ և հրատարակչական վայելչագեղ տեսքովը յայտնապէս զրաւիչ է: Պատմական, աշխարհագրական և կենսագրական անուններու ցանկը անհրաժեշտ էր, ինչ որ կը պակսի, նման գործի մը համար. այդ պակասը ընթերցողին ու պատմագրին մեծ տաղտուկ կը պատճառէ և պրպտութիւնը պարագային ժամանակի անխնայ վատնում: Մեծարժէք երկասիրութիւն մըն է այս, որով մէջը ամբարուած պատմական դէպքերն ու դէմքերը մասնաւորապէս շատ հետաքրքրական են գրագէտի ու պատմաբանի համար, որով հարկ է այդ անհրաժեշտ պէտքը լրացուի: Կարեւոր հոյակապ հատոր մը որ ցանկ չունի, կը նմանի արքունական շքեղ պալատի մը՝ որուն մէջ սանդուխը կը պակսի:

Հեղինակը՝ իր զրչէն դատելով, լուսապայծառ տպաւորութիւն մը կը ձգէ ընթերցողին մէջ: Քառասուն տարի իր հայրենիքէն հեռացած, կը ձեռնարկէ այդ մեծղի երկասիրութեան, և գլուխ կը հանէ զայն՝ մեծ յաջողութեամբ: Համակրելի զիմաստուեր մը. մտածումով տաշուած գանկ մը, լայն ճակատ ուր մթերուած է Մարաշի համայնագիտարանը. իր համեստ թաւ յօնքներուն տակ աղու, պսպղուն թաւ շքեր, տեսքով ազնիւ, վայելուչ, շրթաւոր ժպտուն: Ոճն ինքն է մարդը՝ լեթունը ժպտուն: Աճն ինքն է մարդը՝ անհորուստ կրնան մնալ մեր բնաշխարհի մտքի և սրտի գանձերը:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

«ԶԱՐԴԻԻՏԷ ՊԱՏՄՈՒՃԱՆ»։ «Մշակոյթ» զրատուն. մատենաշար Թ. 2. գրեց՝ ԹՈՐՈՍ ԱԶԱՏԵԱՆ. տպ. Յակոբ Արրահաման, Կ. Պոլիս, 1936, էջ 191, գինը՝ 100 դր. կամ 15 ֆր.

«Քառասուն»ի և «Սղիշ» անմահութեան» քերթուածներու քնարերգակ բանաստեղծ հեղինակին նոր մէկ գործն է «ԶԱՐԴԻԻՏԷ ՊԱՏՄՈՒՃԱՆ» ուր արդէն կը պատկերանայ քնքշօրէն կանաչն ու կարօտը և մանաւանդ մարմնացած կարօտը հայրենի երկրին և դաշտերուն՝ որոնց մէջ կ'ապրի Ազատեան յաւէտ ներշնչուելով ու երգելով՝ ինչպէս իր համշիրակը՝ աննման ու անմոռանալի Մեծարենց:

Չորս խումբ ծաղկեկարներով է հիւսած Ազատեան իր «Զարուխտէ պատմութեան»։ Ս. Ուղեւորութիւններ, Բ. Գիւղական պատկերներ, Գ. Սրբեկեան հեքեքներ, Դ. Արձակ բանաստեղծութիւններ, որոնք ամէնքն ալ ընդհանուր բնութեան ու մանաւանդ հայրենի բնագաւառի վերյիշումներն են անըջային պատկերացումներով, մերթզուարթ ու պայծառ, երբեմն մեղմադժիկ, տխրանոյշ, բայց յաւէտ զգածուած և զգայուն, հոգիացած ու թրթռուն, բուրումներովը զրախտարնակ ծաղիկներուն, վէտվէտումներովը լուսակարկաչ ջուրերուն և քնքշանքովը զեփուկներուն:

Գրքին վերլուծման բանալին է «Ոգեկոչում անցեալին»՝ դրուած յառաջաբանի տեղ և ստուգիւ այդ ոգեկոչումը կը վերաբերի Հայրենի բնութեան որ իր կարօտովը «բոյն դրեր, յետոյ թռչնացեր, իր աշխարհն է կերպեր էութեանս մէջ»։ Թռչուն մը որ Ակնայ ջուրերուն զով թովչանքն ունի և ակնապարար զմրուխտը...

«Ոգեկոչում անցեալին»... Արդարեւ, եթէ խորը քննենք մեր այսօրուան կեանքին և խոհին, կը տեսնենք զայն իսկապէս արտայայտութիւն երէկուան տպաւորութիւններուն՝ արտաքին զգալի և իմանալի աշխարհներէն մեր մէջ անցած, ու մեր էութեան մէջ խմորուած ու հասունացած:

Տպաւորութիւնը սակայն երէկի, անցեալին ու հեռակային՝ շատ հոգիներու մէջ կը թաղուի ու կ'ընդարմանայ: Դառ

